

Torphistoria från Krusenberg

Av Inge Elsmark (1999)

Torpet Källvreten

Inledning

Förord

Karin Wretin på Upplandsmuseet framställde 1981 en skrift "Torpen på Krusenberg". Hon vände sig i första hand till de nya torpägarna, i vetskap om att många av torpen hade eller skulle avstyckas och nyttjas för permanent- eller sommarboende.

Hon berättade att på Krusenbergs ägor ligger ett ovanligt stort antal väl bevarade torp, som vittnar om äldre tiders boende, byggnadssätt och sociala förhållanden och erinrade de nya torpägarna om det värdefulla stycke kulturhistoria torpbebyggelsen i Krusenbergsområdet utgör.

Följande beskrivning av torpen i Krusenberg avser närmast att klargöra när torpen enligt gamla kartor och andra uppgifter kommit till.

Knappast något av själva torpbyggnaden i dag är i ursprungligt skick. Torpen som byggdes i slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet, med jordgolv och tak av torv eller halm, var naturligtvis i stort behov av renovering eller ombyggnad in på 1800-talet.

Troligen kunde grunden, kanske nedre delen av spismuren och vissa delar av trästommen bevaras vid utförda ombyggnader, då isolering, trägolv och takbeläggning med taktegel tillkom.

Det skall bli intressant att se resultatet av, att med modern teknik åldersbestämma trästockar etc., som ägaren till Nytorp nu utför. Kan det finnas stockar kvar från det ursprungliga torpet, som uppfördes före 1693?

Det har funnits inte mindre än 27 st. torp på Krusenbergs ägor, varav 18 st. ännu idag åtminstone till namnet existerar och är genom nytagna bilder dokumenterade i denna skrift.

"Albertinas stuga" (Alsike 1:10) och "Hönsapigans stuga" (Krusenberg 1:49) har ej bedömts som "riktiga" torp.

Krusenberg 1999.

Inge Elsmark

Källmaterial:

Vi i Alsike - Evert Carlsson berättar." ca. 1960.

Krusenbergs Säteri av Anders Holmgren 1959.

Krusenberg - en herrgård vid Mälaren av Brita Cederström 1996.

Torpen i Krusenberg av Karin Wretin, Upplandsmuseet 1981.

Förändringar och konstans i odlingslandskapet - exemplet Krusenberg, Uppland av Sven-Olov Borgegård (Svensk Botanisk Tidskrift) 1994.

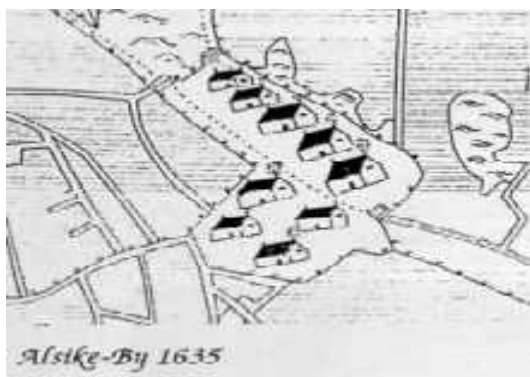
Kartor från 1635,1679,1693,1784,1894,1932/1961 från Lantmäteriet och Landsarkivet i Uppsala, samt aktuell ekonomiskt karta.

Alsike by

Att berätta om torpen i Krusenberg måste börja med att erinra om Alsike by, som låg ca 15 km söder om Uppsala på båda sidor om gamla Stockholmsvägen, nuvarande väg 255. Platsen markeras ännu av den 1903 uppsatta fattigbössan mitt emot "Gästgiveriet" som det fortfarande kallas fast verksamheten upphörde i början av 1920-talet.

Alsike by (som under årens lopp stavats på olika sätt) omnämns första gången 1303 då ett råfsteting hölls där. Så även år 1318 och 1419. Men på denna plats och angränsande höglänt terräng har hittats ett 20-tal stenyxor och andra föremål som teoretiskt kan vara från den så kallade "Hågatiden" 1000 år f. Kristus, så här har tydligen varit boplats sedan länge.

Alsike by bestod år 1635 av nio gårdar. Fyra låg söder om Stockholmsvägen i "Gästgiveriets trädgård" och fem i rad på andra sidan vägen, enligt vidstående kartbild.

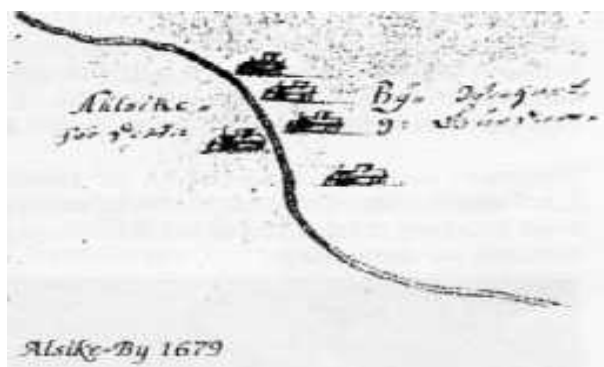

Adelsmannen Johan Cruus gifte sig med Karin Oxenstierna 1640 och samma år köpte han sju av dessa gårdar. Ett skattehemman som brukades av Erick j Alzickeby, fyra kronohemman som brukades av Simon, Erick Bengesson, Hustru Margareta och Anund. Två akademihemman som brukades av Pedhar Ericksson och Peder Matzon. Två frälsehemman ägde han tidigare genom arv.

Avsikten var att bygga ett herresäte med centralt läge i landet. Johan Cruus dog 1644, så det var änkan Karin som 1648 började uppföra det av Tessin d.ä. ritade slottet på den stora holmen vid sjön. Till minne av sin man gav hon slottet och hela godset namnet Krusenberg.

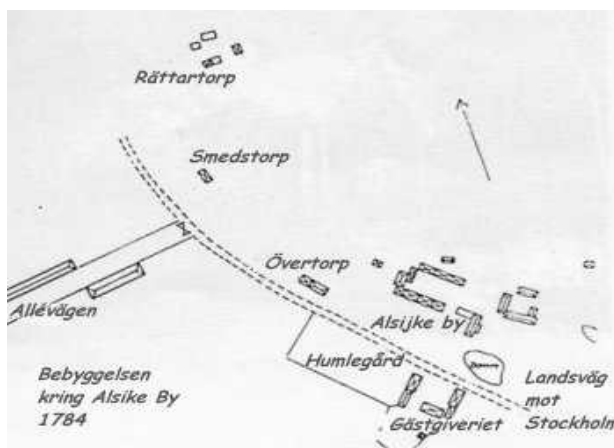
Av de nio gårdarna var det år 1679 bara fyra på norra sidan om vägen kvar och de "degraderades" till torp och fick namnen Förstatorp, Andratorp, Tredjetorp och Fjärdetorp. De var troligen byggda redan i början eller mitten av 1500-talet. Att de fick dessa för torp ovanliga namn berodde förmodligen på att de inte användes för något speciellt arbete på gården som snickare, smed etc.

På karta från 1693 finns tyvärr inga husmarkeringar på platsen för Alsike by. Det står: "Tomter på denna plats." Tredje- och Fjärdetorp finns omnämnda i både Rödings rapport från 1716 och i Carl Gustaf Bielkes bouppteckning från 1754. Huset på södra sidan av vägen var en gammal krog, som 1756 byggdes om i två våningar. År 1693 fick

gästgivargårdar "spritträttigheter" och Brita Cruus omvandlade samma år Krogen till "Gästgiveri".

Av kartan från 1784 framgår inte vilka byggnader i Alsike by som är Tredje- och Fjärdetorp. Även de hade då förmodligen rivits.

1600-talstorp

Nästorp

Detta namn finns inte på någon av de kartor över Krusenberg som finns tillgängliga. Namnet "Springsnäs Tårp" (otydligt) finns på karta från 1679 och är det första namnet med torp som finns på kartor över Krusenberg. Platsen överensstämmer med en annan uppgift, nämligen att torpet Nästorp legat NV om torpet

Berghagen och med en verkligt fin utsikt emot Skokloster. Då finns det få platser att välja på. På tänkt plats har återfunnits rester av en stengrund. Av någon anledning fick Nästorp en kort saga trots den fina utsikten. Torpet finns inte markerat på karta från 1693. Torpets troliga läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

Nytorpet

På karta från år 1693 är detta torp klart och tydligt utmärkt. Av någon anledning är inte Nytorp upptaget i Rödings rapport från 1716. Namnet Nytorp finns åter med i Greve Bielkes bouppteckning år 1754 och på senare års kartor. Det är ett av de äldsta torpen på Krusenberg. Nytorpet avstyckades i början av 1980-talet och

är friköpt med fastighetsbeteckning Alsike 1:6. Nyttjas som sommarhus.

Ägaren avser att med modern teknik för åldersbestämning åstadkomma en noggrann historik av detta torp. Torpets läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

Moran

Även detta torp uppfördes i slutet av 1600-talet. Det finns med på karta från 1693. Namnet fick det förmodligen p.g.a. dess läge rätt nära "*Morans wjkan*", som nuvarande Moraviken kallades på karta från år 1679.

I början av 1900-talet byggdes torpet till. Det byggdes även nya stall och förrådsbyggnader, som ännu är i bruk. År 1940 beslöt man att lägga ned torpen på Krusenberg i stället för att rusta upp dem.

Så skedde men först 1955, då jordbruksarrendet gick ut. Morantorpet ingick dock inte i beslutet, det behölls för att disponeras som

skogsarbetarlägenhet.

Torpet genomgick 1958 en genomgripande renovering: bland annat drogs vatten in, centralvärme från köket och badrum installerades. År 1982 avstyckades Moran från huvudgården och fick beteckningen Krusenberg 1:50. På tomten byggdes ett nytt bostadshus, men den ursprungliga torpstugan, exteriört i tämligen ursprungligt skick, hyrs fortfarande ut som bostad. Fastigheten ägs av en medlem till familjerna som tidigare ägde Krusenberg.

Torpets läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

Källvreten

Namnet har även skrivits Kjellvreten, Kiellvreten och Tjällvreten. Torpet är från slutet av 1600-talet. Att torpet Källvreten fått den stora äran att pryda omslaget på denna skrift är att det överensstämmer med min uppfattning av ett typiskt torp. Det har till till exempel 6-glasfönster, mycket hög tröskel, stor öppen eldstad, som på 1890-talet kompletterades med järnspis, då sådana fanns att tillgå. Flera torp i Krusenbergs har haft liknande utseende men byggts om till oigenkännlighet. Farstun fanns troligen inte från början. Förstugor tillkom först i mitten av 1700-talet.

Det som inte heller stämmer överens på bilden och det ursprungliga torpet är taket med taktegel. Från början var det torvtak med ett

underliggande skikt av näver. Taktegel hade funnits sedan länge men blev nog inte förrän på 1800-talet använt på torpstugor.

I detta torp bodde långt in på 1970-talet Olle Brink, som arbetat på gården under många år. (Synd att jag inte fick idén att intervjua honom medan han levde. Han hade enligt uppgift mycket att berätta om Krusenbergs och "Krusenbergarna".) Torpet avstyckades 1985 med fastighetsbeteckning Krusenbergs 1:53 och är privat ägt. Sommarstuga. Väl värd att på alla sätt bevara i nuvarande utseende, som inte ligger så långt ifrån ursprunget.

Torpets läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

Kvarntorp

Redan på karta från 1679 finns en kvarn tydligt markerad på den plats där nuvarande kvarn står. Dock inget tecken för en torpbyggnad. På karta från 1693 har ordet "qvarntorpet" utskrivits på samma plats Ett torp med namnet Kvarnbäcken

finns med i rapporter från 1716 och 1754.

På karta från 1784 finns ingen markering varken av kvarn eller torp, men på nästa karta från år 1894 återfinns tydliga tecken för båda.

Förklaringen är att torpet flyttades på 1760-talet, då den gamla väderkvarnen "tjänat ut, till den plats där en vattenkvarn byggts. Då stämmer en annan uppgift nämligen att ett torp med namnet "Kvarnhammar" har legat intill Bränneriet, som uppfördes 1787.

På karta från 1784 är två mindre byggnader markerade och vid sidan om står även ordet "dam". I protokoll från 1773 nämns att två hålldammar låg i Oxhagen, väster om Pottmyran (se karta sid. 14). Därifrån leddes vattnet från skogen i ett större dike ned till nämnda damm som reglerade vattentillförseln till kvarnen. Maskineriet med två stenar drevs av överfallsvatten på ett med plåtskopor försett vattenhjul med 5 1/2 alnars diameter. Kvarnen byggdes omkr. 1754 av grevinnan Eva Bielke. På hennes tid hände mycket på Krusenbergs.

Än idag kan man på södra sidan av stora landsvägen se var nämnda bäck runnit under vägen straxt norr om Rappaklös. Kvarnhammar är på kartan sid. 15 märkt nr. 9.

Att den första väderkvarnen från 1600-talet ersattes under större delen av 1700-talet med en vattenkvarn äger sin riktighet. Den nuvarande kvarnen med torp, som byggdes 1809, miste sin funktion i slutet av 1800-talet då de stora ångkvarnarna i Uppsala hade tagit över verksamheten. Krusenbergs väderkvarns sista vinge blåste bort under 1930-talet. Krusenbergs Byalag har under senare år tagit initiativ till att för eftervärlden åtminstone bevara kvarnbyggnaden och genom röjning av växtlighet på kvarnbacken göra den mer synlig.

Torpets läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

På platsen för bränneriet var det gott om vatten. En kraftig källåder finns än idag. Ett gott öl fordrar gott vatten och det fanns det tydligen där. Vatten behövdes även för en tvättstuga. En sådan byggdes vid denna källåder, troligen under 1800-talet och samtidigt med att bryggerhuset på herrgårdområdet byggdes, för den byggdes i precis samma stil.

Tvättstugan hade tre rum. Ett för tvätt med pannmur och sköljkar av betong, lika som det var i brygghuset vid herrgården innan det byggdes om till bastu. Ett rum med en stor bassäng av betong för att kyla stora mjölkflaskor och ett tredje förmodligen utrustat med bl.a. mangel.

I stället för att lägga på ett nytt tak rev man tyvärr hela byggnaden någon gång på 1940-talet.

Under kapitel Kvarntorp kom det att handla om en del annat än själva Kvarntorpet. Förklaringen är nyfikenhet och oförmåga att begränsa ämnet. Avslutningsvis kan nämnas att torpet Kvarnbacken upphörde som torp före 1892. Det avstyckades 1992 och fick fastighetsbeteckningen Krusenberg 1:69 och ägs av en av familjerna som ägde Krusenberg före försäljningen till SLU 1996. Uthyres nu som permanentbostad.

Mellanbo

Detta är ett av de tre så kallade Glugvretatorpen och fanns med på karta från 1693 och kan ha uppförts ett 10-tal år före dess.. Det var tre torp som kallades "Glugvretatorp" markerade på karta från år 1693. Senare fick de tre torpen egna namn: Mellanbo, Udden och Nybygget.

Att "vret" betyder liten odlingsmark, ungefär detsamma som "teg", är bekant, men vad "glug" betyder upplyste Ortnamnsarkivet om: "glug" är detsamma som glugg. I det här sammanhanget skulle det vara detsamma som en glänta stor nog för en mindre odling.

Udden och Mellanbo finns med på karta från

1894 och existerar än idag. Även stugtecknet för torpet Nybygget fanns med på denna karta men, av förklarliga skäl inte namnet.

Hur länge den ursprungliga torpstugan och andra byggnader, som till exempel ladugård, stall, foderlada och källare etc. var användbara för folk och få är oklart. Så gamla torp som detta fick nog lov att byggas om och "moderniseras" efter ca 100 - 150 år och det var nog fallet för alla torp från 1600-talet.

Torpets läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

I ett upplåtelsekontrakt från 1849 beskrivs det dåvarande, troligen omkring sekelskiftet 1800 ombyggda torpet Mellanbo så här:

"Stufubyggnad, 9 3/4 aln lång och 9 1/2 aln bred och 4 3/4 aln hög, indelad i kök och kammare. Stall och redskapslider samt fähus och tröskloge, samtliga byggnader under halmtak".

Udden

Detta är det andra av de tre så kallade Glugvretatorpen. Troligen bodde även här en dagsverktorp med kontrakt av samma typ som gällde för Mellanbo-torparn. (se avsnitt Mellanbo.) År 1815 arrenderades torpet av inspektör Englund. Udden avstyckades 1981 med fastighetsbeteckning Krusenberg 1:46 och är i privat ägo.

Udden står och sover heter det i en visa. Idag sover man inte i Udden. I torpstugan har det

Av den "Stufubyggnaden" syns idag tyvärr inte mycket. Den har byggts om till oigenkänlighet. År 1815 arrenderade Inspektör Englund detta och två andra torp. Mellanbo avstyckades 1981 med fastighetsbeteckningen 1:47 och är nu året-runt-bostad.

blivit kontor för ett modernt entreprenörföretag inom skogsbranschen. Hamilton Skogskonsult AB. En modern men mindre bostad har byggts på en gammal källargrund. Ansökan om en utbyggnad av bostaden, eftersom familjen och företaget växer, har av någon anledning stött på svårigheter, vilket gör att familjen och företaget överväger att flytta från Krusenberg.

Torpets läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

Nybygget

Det tredje av de så kallade Glugvretatorpen och det enda av dem som inte längre finns kvar. Några gamla äppelträd eller päronträd och rester från en stengrund finns ännu att beskåda på platsen.

Torpet finns med på kartor från 1693 och 1784. Det arrenderades tillsammans med torpet Bergendal 1815 av Per Persson. På karta från 1894 finns endast hustecknet utan namn. Enligt flera uppgifter skulle torpet ha brunnit en

julafton, men vilket år är oklart.

Torpets tidigare läge är markerat på kartan över 1600-talstorp.

OBS! Torpet Nybygget skall ej förväxlas med nuvarande arbetarbostaden "Nybygget", som tillkom i början av 1900-talet.

1600-talstorp i Krusenberg

1700-talstorp

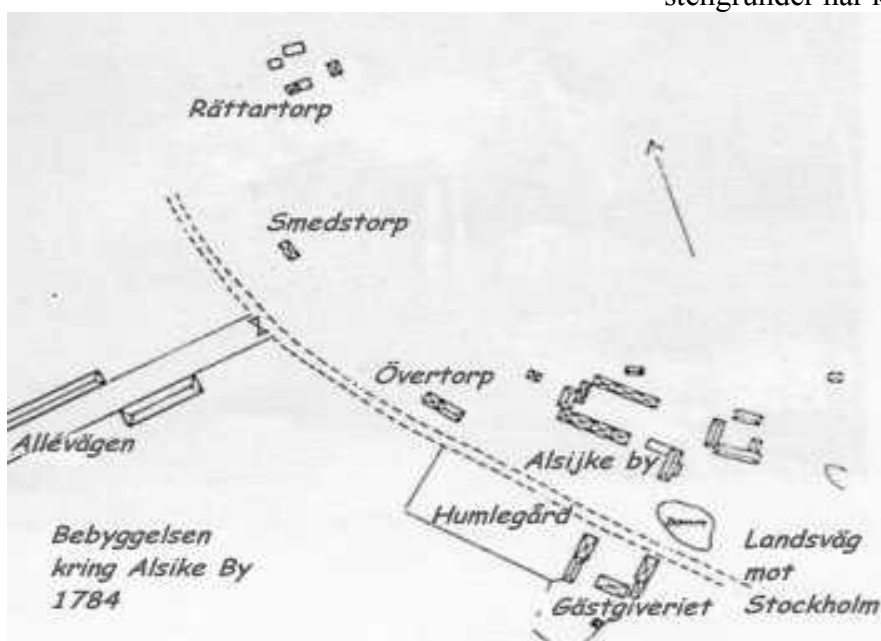
Rättartorp

Det var ett av de så kallade dagsverksfria torpen. Tacka för det för där bodde rättaren. Något torp med detta namn finns inte upptaget i Rödings rapport från 1716 eller i bouppteckningen efter Greve Bielke 1754.

På karta från 1784 är det tydligt utmärkt, men finns inte med på karta från 1894. Det existerade tydligen en kortare tid än de övriga torpen. Kanske även det brann upp?

Torpet låg straxt norr om Smedstorp, mitt emot arrendatorbostaden och ca 100 - 150 meter från stora landsvägen. Torpets troliga läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Enligt vidstående ritning från 1784 bestod torpstället av två bostadshus, varav ett med visthusbod på ena sidan, samt två uthus eller stall av något slag. Några närmare uppgifter om detta torp har inte kunnat inhämtats. Rester av stengrunder har konstaterats på denna plats.

Kogzan

Detta torp, liksom flera andra, har stavats på olika sätt under åren: Kogzen - Kogzan - Kogsan - Kocksan. Det tillhör de torp som bl.a. Evert Carlsson, som skrev "Vi i Alsike", inte kunde lokalisera. I kamreraren Rödings rapport 1716 till Brita Sophia, gift med greve K G Bielke och som det året ärvde Krusenberg av sin mormor Karin Kruus (Oxenstierna) upptages

torpen i Krusenberg. Bl. a. "Kogzen". I Anders Holmgrens "Krusenbergs Säteri" står på sidan 36:

"På godset funnos sedan 1754 24 torp, av vilka Nyvreten och Dammen voro nyanlagda under det att Kogzan nedlagts."

Var torpet "Kogzan" legat är oklart.

Humletorp

Redan på kartan från 1693 finns en humleträdgård markerad på södra sidan av stora landsvägen mellan dåvarande Krogen (Gästgiveriet) och vägen till slottet (Allévägen). I tidigare nämnda Rödings rapport från 1716 upptages Humletorp och att: "*Humlegården hade för året givit 18 L god humle och 2:ne L Blad humle till Gårdsstaten.*" (L = lispund. Ett lispund = 8,5 kg.)

Humletorp hade bytt namn till Övertorp enligt bouppteckningen efter Greve Bielke 1754. Enligt karta över Alsike-By med omnejd från 1784 (se avsnitt Rättartorp) finns torpstuga markerad på norra sidan av vägen mitt emot humlegården på den södra sidan om vägen. Det

relativt stora tillbyggda uthuset kan bero på humlemästarens behov av utrymme för lagring och/eller hantering av humlen.

Torpets troliga läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Enligt beskrivning till karta år 1784 hade Övertorpet (f.d. Humletorpet) lagts ned. Man kan undra varför. Bränneriets verksamhet pågick till ca 1855 och vid gästgiveriverksamheten skulle öl och sprit försvinna år 1878, men fanns nog tillgängligt långt in på 1920-tal. Krusenbergs gästgiveri lades ned 1923. De sista decennierna serverades tydligen inga starkvaror framställda av ortens humle eller säd.

Berghagen

Detta torp tillkom i början av 1700-talet och var ett dagsverkstorp. Upptaget i Rödings rapport till Brita Sophia Horn och Carl Gustaf Bielke från år 1716 inför deras övertagande av Krusenbergs säteri samma år. Det avstyckades

1981 och har nu fastighetsbeteckningen Alsike 1 :7. Är i privat ägo och utnyttjas som sommarbostad.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Bergendal

Även detta torp tillkom i början av 1700-talet och finns fortfarande kvar, men har på senare tid byggts om och byggts till i gammal stil. Torpet arrenderades 1815 av Per Persson och var tydligen ett dagsverkstorp. Bergendal har liksom de flesta torp avstyckats och fått

fastighetsbeteckningen Alsike 1:5 (1982). Det ägs av en medlem tillhörande en av familjerna som ägde Krusenberg före försäljningen till SLU 1996.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Smedstorp

Enligt kartor är torpet från mitten av 1700-talet. Årtalet 1778 fanns inristat på spismuren och är förmodligen byggnadsåret. Smedstorp var ett s.k. dagverkesfritt torp. För innehavaren (smeden) gällde: "*niute fritt för han smider wid gården.*"

Till historien hör att en smedja tidigare fanns på herrgårdsområdet. På karta från 1693 finns notering om att hela udden ned mot sjön kallades för "Smedshagen full med Ekskog". En liten stenbyggnad, förmodligen gårdens första smedja, fanns då och har på ett omtänksamt sätt bevarats som en del av nybyggt bostadshus som 1985 uppfördes på platsen; nuvarande fastighet 1:59.

Smedjan som tillhörde Smedstorp låg ett tjugotal meter från torpet nedanför den jordkällare, som det fortfarande finns rester av och ligger mellan Smedstorp och berget som det sedan flera år tillbaka anordnats en kase på till sista april. Rester från stengrund finns ännu.

Gårdssmedens funktion hade tydligen upphört i slutet av 1800-talet. Gårdsschauffören med familj flyttade år 1925 in i Smedstorp efter en smed vid namn Brink, som bott där åtminstone sedan 1892. En målning från 1922 visar Smedstorp med smedja, så smedjan revs troligen något år därefter.

Typiskt för ett torp som byggdes på 1700-talet i Krusenberg var att det på endera sidan om

bostaden fanns en visthusbod. Bilderna här nedan visar Smedstorp före och efter år 1938 då torpet byggdes om och boden blev en del av bostaden. Det blev ett fönster i stället för dörr. Det förändrade inte själva torputseendet. På baksidan tillkom samtidigt en utbyggnad av ett bostadsrum, som inte förstör bilden av det ursprungliga torpet från framsidan.

Familjen hade växt och det gällde att skaffa sängplats för alla. Till Smedstorp hörde på gamla tiden även en liten ladugård med höskulle

där smeden troligen hade ett par kor och kanske några getter och får. Nu har samma byggnad funktionen som verkstad och förråd. Smedstorp avstyckades från stamfastigheten 1991 och det lyckades för två av "Gårdschufförens" barn, där de bott sedan barnsben, att bli ägare av fastigheten Krusenberg 1:66, som den nu betecknas.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Dammen (Holldammen,Amsterdam)

I Alsike sockens dödsbok från 24/9 1710 noterades: "döda av Pest. Far, Mor o. 3 döttrar i torpet Amsterdam" (= nuv. Dammen)" har Evert Carlsson förtydligat i sin skrift).

I Rödings rapport 1716 återfinns samma namn på ett torp. I Greve Bielkes bouppteckning 1754 upptages ett torp vid namn Holldammen, men inte Amsterdam. På senare kartor från 1784 och framåt heter samma torp Dammen. Man bytte tydligen av någon anledning namn på torpet,

vilket skedde på fler än detta torp. Torpet var ett dagsverkstorp och enligt en notering från 1815 var det utarrenderat till Henni Olsson, som då även arrenderade Berghagen. Avstyckning från stamfastigheten skedde 1981 och fick beteckningen Alsike 1 :8 och används nu som året-runt-bostad.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Skomakartorp

Skomakartorpet finns markerat på en karta från 1784 upprättad av dåvarande ägaren friherre Erik af Wetterstedt. På närmast tidigare karta från 1693 och närmast följande från 1894 finns det inte markerat. När det byggdes och när det upphörde är okänt. Troligen brann det ned före

1859 eftersom den då tillträdande gårdsskomakaren Anders Andersson gifte sig och fick sin bostad med verkstad i det före detta "Bränneriet".

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Pottmyran

Detta torp är första gången omnämnt i Greve Bielkes bouppteckning från 1754 och var ett dagsverkestorp. Skrifterna som studerats ger inga särskilda upplysningar om detta torp, annat att det år 1815 arrenderaden av Inspektor Englund. Det lades ned 1940 tillsammans med alla andra torp, utom Moran, som behölls för att disponeras som skogsarbetarbostad.

Pottmyran avstyckades 1981 och har

fastighetsbeteckningen 1:44. Ägs av en dam som fick stå som förebild för en välkänd katt, nämligen "Maja Gräddnos" - Gösta Knutssons hustru Erna. Hon nyttjar torpet en del av sommaren för att få lugn och ro. Men kan hon vara så lugn? Ägaren till "Elaka Måns" har flyttat in i torpet Moralund.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Storbacken

Torpet byggdes något år före 1754 och var ett dagsverkestorp. På karta från 1894 betecknas det fortfarande Nyvreten. När och varför det bytte namn är oklart. Möjligen hade det redan före 1892 lagts ned som torp, eftersom det i Carl Emanuel Cederströms bouppteckning 1892 inte finns upptaget som torp, utan lägenhet. Det gällde av någon anledning även Källvreten,

Kvarnbacken och Fiskartorpet. Avstyckades från stamfastigheten 1985 med fastighetsbeteckning Krusenberg 1:51. Tillhör en medlem av familjerna som ägde Krusenberg före försäljningen till SLU 1996. Sommarbostad.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Fiskartorpet

Fiskartorpet är markerat på karta från 1784 över huvudgården och bestod då av flera byggnader.

Det var inte ett dagsverkestorp utan nyttjades av "Gårdsfiskaren", som hade kontrakt med godsägaren. Den siste av dessa var August Modin (1864 -1941) som bl.a. hade uppgörelse att leverera färsk fisk till herrgårdshushållet två gånger i veckan, enligt vad Brita Cederstöm skriver i sin bok om Krusenberg. Han torde dock ha slutat sin verksamhet som gårdsfiskare redan 1904 för Holmgren skriver i "Krusenbergs

Säteri" att det fanns följande avtal:

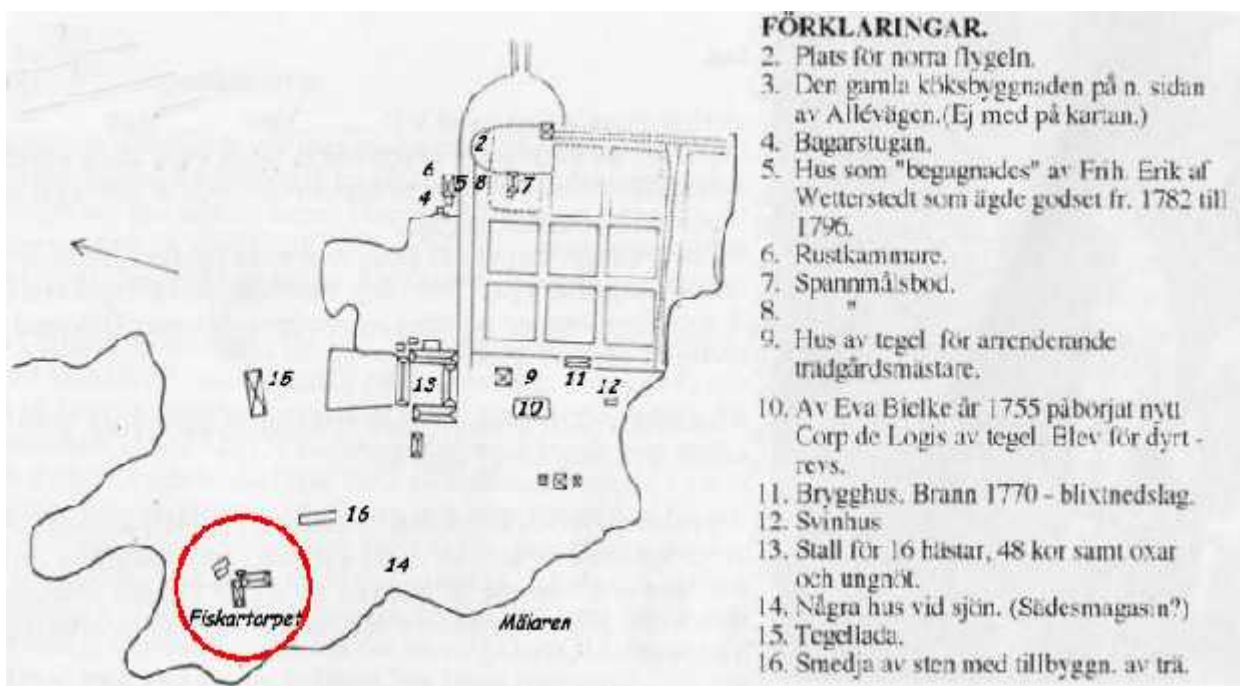
"Vidare uppläts Krusenbergs fiskevatten på ett år till fiskaren A. G. Borgström mot ett arrende av 5 kg fisk i veckan enligt överenskommelse den 24 oktober 1904. Denna överenskommelse torde även ha tillämpats några år efter Carl Emanuels bortgång."

Anm. Carl Emanuel Cederström gick bort 1892 så troligen skall det vara efter Emanuel Thure Cederströms bortgång 1920. När och varför

Fiskartorpet bytte namn till Strandvillan är obekant. Fastigheten avstyckades 1982 med beteckning Krusenbergs 1:48 och ägs av en av familjerna som före Pharmacias köp av

herrgårdssområdet ägde Krusenbergs.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

Moralund

är ett gammalt torp. Det finns med på en åkermarkskarta från 1785. Det var säkerligen från början och ända tills torpfunktionen upphörde under 1940-talet skogvaktarbostad. 1920 hette denne Karlsson. 1936 ersattes han av Otto Larsson, som under några år även skötte godsets rävgård vid Moralund. Emellertid avskedades Larsson 1941 och han efterträddes

av Knut Eklund, som var son till gårdsskomakaren. Hur länge han tjänstgjorde som skogvaktare är inte klart. När skogvaktarsysslan upphörde hyrdes torpet ut till sommarboende tills det 1985 avstyckades med beteckningen Krusenbergs 1:57.

Torpets läge är markerat på kartan över 1700-talstorp.

1700-talstorp i Krusenberg

1800-talstorp

Bakvändan

Vilket underligt namn på ett torp! Vad har det kommit från? På "Byn" sa´s det att torpstugan vände baksidan till mot stora vägen, för att inte ungarna skulle sitta på farstustrappen och vinka åt godsägaren när han åkte förbi med prominenta gäster.

Hur som helst så vänder torpet baksidan mot stora landsvägen och så skulle det förmodligen byggas även idag, med hänsyn till läget och den stora trafik som förekommer på stora landsvägen. Namnet Bakvändan kanske har någon annan betydelse.

Dess torpfunktion, vilken är oklar, hade tydligen upphört före 1892, för då kallades det inte torp utan "lägenhet". Torpet avstyckades 1985 och

fick fastighetsbeteckningen Krusenberg 1:55.

Den nya ägaren uppförde ett nytt i stil passande bostadshus intill det gamla torpet. Det är glädjande att nu även notera att varsam renovering av det gamla torpet pågår, för att exteriört bevara det i så ursprungligt skick som möjligt.

Torpets läge är markerat på kartan över 1800-talstorp.

Nedanstående fotografi visar torpet Bakvändans södra gavel. Om en motsvarande bild skulle tagas i dag kommer inte torpet att synas. Hagen framför gårdesgården är helt bevuxen med 5-6 meter höga björkar och andra lövträd. Fotot från ca. 1920.

Staffansberg

Detta torp byggdes i början av 1800-talet och dess funktion har inte kunnat preciseras. Det hade redan 1892 inte beteckningen "torp", utan noterades som "lägenhet". Det avstyckades från stamfastigheten 1985 med beteckningen

Krusenberg 1:56. Ägs av en medlem till familjerna som tidigare ägde Krusenberg och hyrs ut som sommarbostad.

Torpets läge är markerat på kartan över 1800-talstorp.

Dragontorpet

Till Krusenberg hörde åtagande att hålla en dragon för rikets försvar. Dragontorpet finns för första gången med på karta från 1894, men hade troligen uppförts flera år tidigare. Enligt ett kontrakt från 1876 erhöll dragonen:

"i lega 25 kr. och i årslön 5 kr". samt årligt "hemhall": 38 fot spannmål, hälften råg och hälften korn, 2 sommarlass hö å 30 lispund per lass, samt 120 lispund råghalm, bete efter anvisning, 4 lass långved till bakved samt stubbar och ris till bränsle efter anvisning. För

täppans brukande, "kvarnbud" och hemforsling lämnades dragare från gården." (Ett lispund = 8.5 kg.)

Dragontorpet är om- och tillbyggt. Hur det såg ut innan ombyggnaden har ej kunnat dokumenteras.

Avstyckades från stamfastigheten 1981 med fastighetsbeteckning Krusenberg 1:43. Året-runt-bostad.

Torpets läge är markerat på kartan över 1800-talstorp.

Snickartorpet

Snickartorpet tillkom i början av 1800-talet och var inget dagsverkestorp, utan där bodde en snickare som genom sina tjänster till gården betalade arrendet för torpet.

Till torpet hörde ingen ängsmark eller större jordplätt för brukning, utan bara ett potatis- och grönsaksland. Vid Carl Emanuels Cederströms bortgång 1892 nämndes två personer som kan ha anknytning till Snickartorp: "Snickaren J.P. Jansson och Slöjdaren Andersson."

Snickartorpet fanns med på karta från 1894.

Torpet lades ned 1940 tillsammans med övriga kvarvarande torp, utom Moran, som behölls som en skogsarbetarbostad.

Snickartorpet avstyckades från stamfastigheten 1985 och fick fastighetsbeteckningen 1:54. Ägs nu av en "Stockholms-familj" som nog planerar att bo här både sommar och vinter och bli "äkta krusenbergare".

Torpets läge är markerat på kartan över 1800-talstorp.

1800-talstorp i Krusenberg

Torparens villkor

Torpare har funnits sedan 1600-talet då gods och herresäten under stormaktstiden kom till i stor omfattning. Under detta århundrade "skattades" en torpare till 1/4 del av en vanlig bonde.

Att torparna under närmare tvåhundrafemtio år fick arbeta och slita hårt för dåligt betalt är nog allom bekant. Själva tänkte de nog inte på vilken stor betydelse deras enskilda arbetsinsatser var för storgodsens skötsel.

Det var först i början av 1900-talet, när Lantarbetarförbundet bildades, som de började bli medvetna om sina dåliga löne- och arbetsvillkor. En del var tveksamma till att gå med i "facket", för vad skulle godsherren säga. Andra som började göra sin röst hörd, blev uppsagda och fick gå ifrån torp och täppa. Det var först 1943 och genom lagstiftning som torparen formellt upphörde att existera.

En torpares villkor var beroende av vilken sorts torpare han var. Man skilde på jordtorpare och skogstorpare. Man skilde även på dagsverkstorpare och hantverkstorpare, till exempel smed, snickare, fiskare etc. De senare hade det nog bättre än dagsverkstorparna, för de hade ingen rättare eller inspektor som jagade dem dagarna i ända. För sin arbetsinsats fick de disponera torpet med tillhörande täppa och eventuellt litet betesmark. Dessutom ingick oftast en del spannmål, ved, kanske mjölk mm. i kontrakten.

En gren bland jordtorparna var även statorparna, som var föregångare till statkarlarna. De "bodde för sig själv och hade några tunnland jord samt en ko. men ingen häst, utan fick låna fritt vid gården".

I slutet av 1600-talet tillkom på bara några år ca 20.000 soldat- och dragontorp i Sverige, som resultat av indelningsverkets tillkomst. För Krusenbergs del gällde tydligen bara upprättande av ett dragontorp. Villkoren för denne dragon år 1876 skildras under avsnitt Dragontorpet.

Under 1800-talet kulminerade torparyrket i Sverige och utgjorde en väsentlig del av arbetskraften inom de större och då dominerande lant- och skogsbruksegendomarna.

Villkoren för dagsverkstorparna har givetvis ändrats under årens lopp. Från början, på 1600-talet, var det säkerligen mer eller mindre rena slavkontrakten. Men även så sent som i mitten av 1800-talet var det hårda bud.

Enligt kontraktkoncept, som gällde mellan 1856 och 1887, skrevs för dagsverkstorparen på Mellanbo i Krusenberg ett kontrakt daterat den 1 december 1858 som återges här nedan:

Den årliga skatt för torpet är:

*108 Karledagsverken med egen kost
16 Hjelpdagsverken D:o
3 Stockholmsresor med 1 Häst, lasset beräknad!
till 2 1/2 Tunna Råg i godt och 2 Tunnor i dåligt
wäglag eller deremot swarande tyngd, då Säd
utföres medhafwer Torparen hela och goda
Säckar:
Spinner 2 marker (skålpund) Lin till fint och
vackert garn. D:o 2 marker Blår, D:o, D:o,
Tröskar 4 Tunnor Ottetrösk, Hugga 3 Famna]
Wed, 3 alnar hög och 4 alnar lång, emot 24 Sk.
för hwarje Famn.*

Utöver dessa villkor gällde:

Detaljerade föreskrifter om vården av hus, hägnader och jord. Vidare skall ekonomisk besiktning hållas vartannat år, samt om Torparen begår vissa förseelser har han härmed uppsagt sig till "prompt avflyttning".

Uti Dagsverken skall Torparen medhafwa Lie, Yxa, Dikesspade, Råffsa, eller Slaga, efter arbetet; då annan karl skickas skall den ware fullt arbetsför; eller och räknas den såsom Hjelp första gången, andra gången hemsändes han och Torparen plikte ett extra dagswerke utom det försummade.

Arbetet börjar om morgonen kl. 5 så länge det et är dager. Frukost ätes kl. 7, hwartill lemnas

1/2 timme. Middag kl. 12 - 1 timme. Aftonward kl. 5 - 1/2 timme; om vinteren börjar arbetet med dagsljuset. Frukost och Aftonmåltiderna bortgå då i förhållande till dagens längd.

Hjelphjon inställer sig Kl. 7 i arbete och skall vara ett fullt arbetsfört Qvinnfolk eller en Yngling; då hjälp budas för Hushållets räkning, får det mat i köket, men skall vara i arbete Kl. 5 på morgonen; för mindre arbetsfört Hjelphjon gäller lika regel, som för en Karl.

Wisar Torparen eller dess Folk sturskhet, lättja och försummelse, eller inställer sig icke i rätten tid, eller lemnar arbetet utan tillstånd måste han för varje sådan förbrytelse utföra ett straffdagswerke, inträffa dessa förbrytelser ofta, och Torparen icke låter sig rätta, ware skyldig att flytta nästföljande 14:e mars.

Nödigt Bränsle, Ris, Härdsel och Byggnadswirke anvisas årligen.

Torparen ansvarar sjelf för sine Kronoutskylder.

Då Torparen uppbudas till skjuts eller Dagswerke med Dragare utöfwer Skatten, erhåller han ersättning enligt Tabell som finns i hans Contrabok.

För Öfwerdagswerken erhåller Torparen 24 Skillingar och Hjelphjon 12 Skillingar, allt i Riksgälds.

Det finns uppgifter om att kontrakt för dagsverkstorpore inneburet upp till 166 mandagsverken och 20 hjälpdags verken. I jämförelse med det hade Mellanbo-torparen i Krusenberg ett hyggligt kontrakt.

Villkoren för torparna var överlag mycket hårda. Om torparen med sin ofta talrika barnaskara i normala fall nödtorftigt livnärde sig och sin familj, så måste vid sjukdom och begränsad arbetsförmåga rena nöden ha stått för dörren. Ingen sjukförsäkring fanns, så det var upp till rättarens eller inspektörens och till sist godsherrens goda hjärta som många torpare fick lita till.

Många av dessa herrar hade hårda nypor och de visste, att trots de dåliga villkoren var det hård konkurrens om torpen, när något blev ledigt.

Bl. a. var det bondsöner, som inte hade rätt att övertaga föräldragården och ofta nygifta, som

kämpade om dem.

På 1800-talets mitt började man i kyrkböckerna kalla dessa torpare för arrendatorer. De var väl litet klipskare än den gamle torparen och kunde till exempel skaffa sig någon bättre betald bisyssla.

Hustrun kanske vävde mattor eller framställde någon annan hemslöjdsprodukt. Oftast var de unga och hade inte vuxna söner.

Då anställde de en dräng som gjorde dagsverkena. I och med det blev de så att säga "arrendatorer".

Men det var nog inte många som hade den möjligheten och förmågan. Däremot var det många som på grund av sjukdom eller annan orsak, superi till exempel, inte klarade sitt kontrakt. Tillsammans med statkarlar som med sin låga årslön, ca 250 kr, inte fick det att gå runt, var hamnade de?

I obeskrivliga stugor som fanns överallt i skogsbyrnen och som ingen vet hur de tillkom bodde dessa backstugsittare eller inhyses, som märkligt nog inte begärt eller erhållit fattigunderstöd.

Någon hyra betalade de ju inte. Pinnar och ris till vedbrand skaffades utan kostnad. Skogens bär och svamp var även gratis. De gick tydligen inte heller direkt och tiggde, utan tillverkade vispar, kvastar, förklädsband mm. och sålde i bondgårdarna, för att få ihop till det dagliga brödet. Mjöl, socker, salt och en och annan saltsill måste man köpa..

Var torparen till åren kommen och blev så krasslig så han inte kunde fullgöra sina plikter återstod bara fattigstugan, såvida inte någon av hans barn hade lyckats skaffa i boställe där han kunde få bo på så kallat undantag - på vinden eller i en stuga vid sidan om - en backstuga.

Citat ur "VI I ALSIKE" av Evert Carlsson berättar":

"Något större problem med sina fattiga hade dock säkerligen inte Alsike socken, förrän med herrgårdarnas tillkomst. Förut försörjde var by eller rote sina orkeslösa, och typiskt är att samma år Alsike fick sin första herrgård (Krusenberg 1642) utkom även den första

Kungl. förordningen att fattigstugor skulle byggas invid kyrkan i varje socken. Adeln var förutseende. Om Alsike omedelbart fullföljde detta vet jag ej, men på 1679 års karta finns den i magasinsbacken. Den nuvarande byggdes 1833."

Numera vet vi att torparens tid är ute. Löner och arbetsförhållanden regleras genom kollektivavtal. Sjukförsäkringar,

arbetslöshetsförsäkringar, pensioner och bidrag av allehanda slag finns det lagar och bestämmelser om. Trots detta förekommer, särskilt inför julhelgen, i media stora reportage om uteliggarna. De tycks förhållandevis ha det sämre än nämnda backstugsittare och inhyses.